

OSNOVI POPULACIONE POLITIKE : CILJEVI, INSTITUCIJE, MERE

Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje društvenih
nauka,

Knjiga IV, Beograd, 1997, str. 353

Posle skoro godinu dana od pojavljivanja Zbornika *Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*, čini se da je on još uvek veoma aktuelan i potreban. Stanovništvo se menja sporo, ono je inertno, pa i u normalnim društvenim situacijama postoji mogućnost samo ograničenog uticaja putem populacione politike. Kod nas su, međutim, ovi problemi inertnosti, odnosno opiranja promeni, još i više izraženi, s obzirom na društvenu regresiju. Jednom rečju, domet populacione politike biva sve više limitiran, iako je potreba za njom objektivno sve veća. Populaciona politika danas i ovde javlja se zapravo kao pokušaj uspostavljanja reda u haosu, smanjivanja negativnih posledica društvenog razvoja, unošenja svesti o potrebi sagledavanja dugoročnih trendova razvoja, a ne samo aktuelnih političkih problema. U izvesnom smislu, populaciona politika na našem prostoru postaje više opomena nego konkretna akcija, mnogo više projekat, nego realizacija.

Ona se definiše kroz meru štetnosti društvenog razvoja/regresije po stanovništvo. Zahvaljujući sistemu preciznih demografskih indikatora nepovoljnih kretanja u stanovništvu ona postaje "cenovnik" političkih promašaja, autentična i čvrsta kritika aktuelnih političkih izbora.

Naravno, moguće je i drugačije čitanje u kojem je "žrtvovanje" srpskog naroda bilo neizbežno i nametnuto. Vreme će proceniti koja od ove dve interpretacije aktuelne društvene drame će biti ubedljivija.

Zbornik je sastavljen iz pet delova: 1) Opšta pitanja, 2) Svest - obrazovanje - komunikacije, 3) Porodica i planiranje porodice, 4) Ekonomski socijalni problemi i modeli, i 5) Panel diskusija. Tekstove je napisalo 30 autora, eminentnih stručnjaka iz različitih oblasti, čime je još jednom potvrđeno da je problematika populacione politike zapravo

multidisciplinarna. Obilje informacija, ideja, teorijskih stavova o populacionoj politici iznetih u Zborniku garantuju da će on biti aktuelan i upotrebljiv u dužem vremenskom periodu i da će njegova upotreba biti višestruka.

Sa stanovišta sociološke nauke izuzetno je relevantna činjenica to što se u relativno kratkom vremenu pojavio i drugi zbornik SANU u vezi sa populacionom politikom. Ta činjenica govori, ne samo o značaju problema, već i o upornosti i istrajnosti, pre svega, M. Macure da na probleme populacione politike skreće pažnju javnosti i da oko sebe okuplja veliki broj saradnika koji se bave pojedinim aspektima problema populacione politike.

Pojavljivanje ovog zbornika, kao što je u uvodnom izlaganju akademika Koste Mihajlovića istaknuto, rezultat je izrazitog pogoršanja demografske situacije u Srbiji, odnosno dramatičnog toka događaja koji su u 90-tim obuhvatili stanovništvo ovog područja.

Sama brzina održavanja drugog skupa posvećenog populacionoj politici pod okriljem SANU, i objavljivanje zbornika, na prvi pogled je u protivrečju sa inače velikom sporošću demografskih promena, odnosno inertnošću stanovništva kao sistema. Ipak, dramatični događaji 90-ih na prostorima bivše i sadašnje Jugoslavije učinili su da upravo stanovništvo, čak svedeno na svoju najelementarniju dimenziju - biološku masu, u koju su "upisana" etnička obeležja, bude glavni subjekt i još češće, objekt, "političkih igara". Stanovništvo, je tako, sticajem nesrećnih okolnosti, izbačeno iz svoje kolotečine, iz svoje inertnosti, i ubačeno u vrtlog promena, čiji kraj ni u ovom trenutku ne možemo sagledati. (Možda je to najvidljivije upravo na prilogu Božidara Kulišića koji se odnosi na stanovništvo Srpske Krajine). U svakom slučaju, dopadalo nam se to ili ne, brojnost etničkih skupina ne samo da nije politički neutralna kategorija, već je postala izrazito relevantan činilac političkih raspleta. Brutalnost događaja na ovim prostorima 90-ih, pokazala je da problemi populacione politike nose u sebi naboj političnosti koji je neophodno držati pod kontrolom, kako se ne bi izgubila naučnost.

Druga bitna karakteristika ovog Zbornika jeste da je on i sam deo jednog mnogo šireg programa aktivnosti iza kojih stoji i svojim autoritetom i svojim znanjem, ali i svojom mudrošću i odmerenošću, Miloš Macura. U uvodnom tekstu u ovom Zborniku, pod nazivom "Aktuelni problemi

populacione politike", sadržan je veoma zgusnut, ali izbalansiran i mudar, pristup populacionoj politici, u kome se izlaže jasna i razumna koncepcija populacione politike u Srbiji koja je suočena sa ozbiljnim problemima dualnog demografskog razvitka. Posebnu vrednost ovog priloga predstavlja jasno zalaganje za poštovanje individualnih prava i individualnog izbora. Problem visokog nataliteta na Kosovu sagledava se kao problem koji treba razrešiti "modernizacijom rađanja". Ovaj, na izgled jednostavan termin, "modernizacija rađanja", u velikoj meri neutrališe negativan naboj koji se vezuje za problem Kosova i Metohije, i time potpomaže da se problemu pristupi konstruktivno i racionalno, bez suvišnih i kontraproduktivnih strasti.

Ipak, "modernizacija rađanja" je i termin koji bi imalo smisla primenjivati za niskonatalitetna područja. Nikakva arhaizacija rađanja na niskonatalitetnim područjima nije i ne može biti rešenje. Iako se Macura eksplicitno zalaže za ulogu pravoslavne crkve u rehabilitaciji rađanja u Srbiji, čini se da bi to, imajući u vidu aktuelne karakteristike pravoslavlja i njegovu zloupotrebu, pre pospešilo neo/konzervativan odnos prema ženi i porodici, nego što bi doprinelo promeni obrazaca rađanja. Rehabilitacija rađanja na niskonatalitetnim područjima u Srbiji, ne treba da se odvija izvan napora usmerenih ka modernizaciji, koja ni u kom slučaju nije završena. Ona treba da se definiše pre svega unutar programa razvoja u kojem je poboljšanje kvaliteta života osnovni cilj. Naime, nizak natalitet u Srbiji nije samo rezultat modernizacije, već bi se on mogao posmatrati i kao nedostatak modernizacije, kao rezultat neindividualizacije (opšta norma), neemancipacije žena, i kao rezultat nehedonizma - već izrazito niskog kvaliteta života velike većine stanovnika. Svaki zahtev za veće rađanje mora ujedno i da bude zahtev za bolje uslove podizanja dece, inače postaje besmislen, hipokrizijski, ciničan, ili podignut na pijedestal teorije koja ne vodi računa o realnosti.

Ono što ovaj Zbornik sadrži kao novinu u odnosu na prethodni, to je skretanje pažnje na ekonomsku cenu deteta i na ulogu medija i drugih institucija (obrazovnih i zdravstvenih). Takođe, u ovom Zborniku dati su i prilozi koji su zasnovani na istraživanjima stavova žena, odnosno koji problemu fertiliteta prilaze iz mikroperspektive, iz individualne perspektive žena, koje jesu osnovni nosioci biološke reprodukcije.

Posebno je zanimljiva još jedna karakteristika Zbornika koja naznačuje da se on pojavio u sasvim specifičnom momentu. Taj istorijski trenutak,

koji ću ovde sasvim uslovno nazvati "tranzicija", je zapravo period kojeg zaista karakteriše problem usklađivanja biološke reprodukcije sa novom tržišnom orijentacijom i drugačijom društvenom i političkom organizacijom. Iako su neki naši demografi i u ranijim radovima, a ima takvih elemenata i u ovom Zborniku, stalno insistirali na jednoj vrsti pogubnog "individualizma", na "hedonizmu" i "egoizmu" (a do skora se u tom kontekstu pojavljivala i ideja o "emancipaciji žena", u pogrđnom smislu), činjenica je da su zemlje Istočne i Centralne Evrope imale nizak natalitet i bez tržišta, odnosno u odsustvu tržišta. Tako su niski natalitet imale i imaju i zemlje Zapadne i zemlje Istočne i Centralne Evrope, ali delom iz različitih razloga, a delom iz sličnih razloga. Ono što je verovatno zajedničko, to je upravo zapošljavanje žene i realno svaljivanje tereta biološke reprodukcije na ženu i porodicu. Porodica, pritom, ukoliko je porodica sa dva supružnika, snosi materijalne troškove reprodukcije, a žena trošeći svoje ljudske resurse, među kojima je svakako najznačajniji resurs vreme, snosi i materijalne i fizičke, pa i intelektualne i troškove socijalne promocije. I na Istoku i na Zapadu proces feminizacije bede sve više uzima maha, kao i činjenica da su najsiromašnije porodice upravo porodice sa majkom koja sama podiže dete/decu. Istraživanje Dragiše Bjeloglava i Aleksandre Pošarac u ovom Zborniku takođe pruža dokaze u prilog tvrdnji da su porodice sa decom posebno materijalno ugrožene. Tako se objašnjenja niskog fertiliteta kod nas koja slede logiku "individualizam, hedonizam, egoizam" zapravo tek sada nalaze u pravom ćorsokaku, s obzirom da se mi tek sada suoćavamo sa delovanjem tržišta, i to često u onoj njegovoj najbrutalnijoj formi.

S obzirom na momenat u kojem se pojavljuje ovaj Zbornik, jasno je da se zapravo već nagomilanim problemima populacionog razvoja u Srbiji pridružuju novi problemi, i da je jedina "olakšavajuća okolost" to što je problem populacione politike već dosta dugo na dnevnom redu u naućnoj javnosti pa da su se već akumulirala znanja neophodna za artikulaciju adekvatne populacione politike. Osim toga, ovaj Zbornik se pojavljuje u vreme kad je oćigledno da je populacija na nisko natalitetnim područjima do te mere iscrpljena materijalno, moralno i fizićki, da bez ozbiljne pomoći države nema izgleda za pomak. Izvesnih pomaka će možda biti usled ćinjenice da su one žene koje su odlagale raćanje početkom 90-ih zbog oćkucavanja "bioloćkog sata" možda spremne da raćaju krajem 90-ih, ali to će biti samo mali i kratkotrajni pomaci. U tom smislu, "porodićni dodaci" kao simbol pomoći države porodicama sa decom više

nisu i neće biti dovoljni. Potrebni su radikalni zahvati, odnosno potrebno je da se i država i društvo okrenu problemima kvaliteta života.

Nikakve ideološke priče same po sebi ne mogu da proizvedu promenu, nikavi apeli, nikakvo obrazovanje, ukoliko se ne budu stvorili adekvatni materijalni uslovi za život mladih generacija, ali i ukoliko se ne bude stvorila socijalna klima u kojoj se umesto pogoršanja očekuje poboljšanje u budućnosti. Treba uvek imati na umu da je vrednosni sistem mladih generacija takav da jednostavno neće prihvatiti da "rađaju decu za naciju", ili da podižu decu uz logorsku vatru u stanu, kada Elektrodistribucija odluči da isključi struju.

Ovaj Zbornik je, što je isto veoma važno, pružio i dosta potpunu sliku dosadašnjih napora koji su vršeni u pravcu artikulacije populacione politike, kao i razvoja institucionalne mreže za planiranje porodice, ili u pravcu razvoja programa planiranja porodice u obrazovnim institucijama. Slika koja se dobija iz priloga koji su ovoj problematici posvećeni (Mitrović, Petrić, Vrhovac-Pantović, Mojsilović, Banićević, Sokal-Janković, Sedlecki, Gavrilović, Dželetović, Kapor-Stanulović), otkriva već dosta razvijenu infrastrukturu populacione politike. Ovaj zbornik je u tom smislu uspeo da aktuelne probleme populacione politike kontekstualizuje u čitav složen sistem dosadašnjih napora, saznanja, aktivnosti, mera, iskustava koji su ovom problemu posvećeni. U prilično mračnoj slici koju pruža analiza populacionih problema kod nas, ovo je verovatno jedna od najsvetlijih tačaka.

Iako u Zborniku dominiraju problemi nataliteta, problemu mortaliteta takođe je posvećena određena pažnja. Očigledno je da je to područje na kojem je neophodno vršiti dalja istraživanja. S obzirom da postojeća kretanja mortaliteta, naročito muškog stanovništva u srednjim godinama, u zemljama koje prolaze kroz tranziciju, govore o nečemu što bi se uslovno moglo nazvati "bolest tranzicije", a što ukazuje na to da su muškarci srednjih godina oni koji se najteže prilagođavaju novonastalim promenama.

Dinamika demografskih fenomena koja se u našim uslovima iskazuje kao svojevrсна patologija, pokreće i pitanje izbeglica i njihove integracije u Srbiji. Ako se ostave po strani, ma kako to teško bilo, politički stavovi o tome da li je poželjnija repatrijacija ili intergacija, i pogleda realno stanje stvari, može se očekivati da će veliki broj izbeglica, naročito onih mlađih

ostati u Srbiji. Sa stanovišta populacione politike trebalo bi urgentno načiniti adekvatan, i za same izbeglice prihvatljiv, program regionalne distribucije koji bi bio deo šireg programa integracije izbeglica u Srbiji.

Jedna od stvari koja bi takođe u populacionoj politici morala da zauzme adekvatno mesto, s obzirom na realnu težinu problema, je i problem položaja starih, staranja o starima (što se u našim uslovima takođe prebacuje na porodicu), kao i problem veze između starenja stanovništva i biološke reprodukcije. Naime, da budem precizna, isto kao što je biološka reprodukcija u velikoj meri "svaljena" na porodicu, tako je i briga o starima prebačena na porodicu. Mi za sada veoma malo znamo o tome kako funkcionišu porodice starih ljudi, ali iz istraživanja koja su rađena u drugim zemljama može da se pretpostavi da je situacija slična, naime da su ženski resursi opet ti koji su nesrazmerno mnogo angažovani u brizi za stare, i to utoliko više ukoliko je institucionalno okruženje manje organizovano ili siromašnije.

Jako je dobro što je posebno poglavlje ovog Zbornika posvećeno porodici, porodica po svom značaju za biološku reprodukciju to svakako i zaslužuje. Pored već pomenutih priloga Bjeloglava i Pošarac u kojem se dokumentuje da su porodice sa decom zapravo bile najugroženije, u ovaj deo Zbornika uključen je i prilog Mine Petrović zasnovan na sociološkom istraživanju, i fokusiran na problem odnosa roditeljstva i stanovanja. U tom prilogu autorka smatra da je "neophodno formulisati nove principe socijalne politike, jer su do sada značajne oblasti socijalizacije porodičnih funkcija bile nerelano koncipirane". U ovom delu je, takođe, i prilog Marine Blagojević o "nerađanju kao pasivnom otporu žena" s obzirom na njihov nepovoljan status u porodici i u društvu. U prilogu Mirjane Rašević, na osnovu empirijskog istraživanja o abortusima, pokazuje se kako, suprotno očekivanjima, abortus nije determinisan ni obrazovanjem, ni starošću, ni zanimanjem, pa ni bračnim stanjem žene, već je on pre rezultat nedovoljne afirmacije kontracepcije na našem području. Anđelka Dželetović i Nila Kapor-Stanulović su izvršile empirijsku analizu pres-klipinga tekstova o planiranju porodice i pokazale su da je ukupan obim tekstova o planiranju porodice opao u posmatranom dvadesetogodišnjem periodu, kraj 60-ih do 1990, ali i da je došlo do promene tematike i načina pisanja o pojedinim problemima, što su značajni nalazi za koncipiranje buduće populacione politike usmerene ka medijima. Na kraju, u ovom odeljku su i dva priloga

posvećena praksi planiranja porodice u Srbiji, čiji su autori Luka Todorović i grupa autora iz Republičkog centra za planiranje porodice. Oba ova teksta ukazuju i na značaj i na razrađenost koncepta planiranja porodice u nas.

Na kraju, treba naglasiti jednu elementarnu sociološku činjenicu: populaciona politika niti se koncipira niti realizuje u vakuumu. Stanovništvo je zapravo društvo i ono se ne može razvijati odvojeno od društva. Na njemu se duboko i bolno reflektuju svi problemi društvene regresije 90-ih godina. Ni najbolji program populacione politike neće moći da bude ostvaren ukoliko iza njega ne stoji jasna politička volja, koja je ipak rezultat odgovarajućih društvenih odnosa, refleksi odgovarajuće strukture moći. Populaciona politika, za razliku od nekih drugih "politika" usmerena je na dugoročne efekte, za koje često oni koji odlučuju jednostavno nisu dovoljno zainteresovani. Ipak, povezivanje populacione politike sa zahtevima za adekvatnom socijalnom politikom, odnosno sa zahtevima usmerenim ka poboljšanju kvaliteta života, može dati zamah promeni.

Strukturne i vrednosne promene društva modernog doba prelamaju se u sferi roditeljstva, kao socijalne i biološke uloge, uslovljavajući njegove značajne modifikacije.

Marina Blagojević